

«НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ» МАРКА ВОВЧКА В ПЕРЕКЛАДІ ІВАНА ТУРГЕНЄВА: ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті досліджено російські переклади «Народних оповідань» Марка Вовчка, здійснені І. Тургенєвим. На основі лінгвостилістичного аналізу текстів висвітлено особливості міжкультурної взаємодії. Також зроблено спробу простежити особливості рецепції творчості Марка Вовчка в Україні та Росії, специфіку інтерпретації оповідань Марка Вовчка І. Тургенєвим для російського читача. Досліджено певні закономірності перекладу російською та проаналізовано їхнє значення в контексті збереження або втрати авторського задуму.

Ключові слова: автор, читач, перекладач, оригінал, переклад, інтерпретація, Марко Вовчок, Іван Тургенєв, «Народні оповідання», «Украинские народные рассказы Марка Вовчка».

Вивчення перекладу в контексті міжкультурних взаємин. Переклади творів Марка Вовчка, зроблені Іваном Тургенєвим, є цікавим прикладом літературного «спілкування» двох літературних традицій, з їхніми рецептивними, а відтак й інтерпретаційними особливостями. Дослідження цих перекладів дає змогу побачити особливості взаємодії російської й української літератур у середині ХІХ ст., виявити спільні та відмінні риси рецепції творів Марка Вовчка в Україні та Росії.

У статті ми зосередилися на лінгвостилістичному аналізі перекладів «Народних оповідань» Марка Вовчка (зокрема оповідань «Сестра», «Козачка», «Сон», «Чумак» та «Свекруха»), зроблених І. Тургенєвим, проаналізували зміни, які вносив перекладач у оригінал. Метою дослідження було виявлення відмінностей між оригіналом «Народних оповідань» та перекладом І. Тургенєва «Украинские народные рассказы Марка Вовчка».

Для якісного перекладу потрібно, щоб І. Тургенєв і Марко Вовчок розмовляли «однією мовою», так і було – адже їх поєднувала зацікавленість соціальною проблематикою. Очевидно, що у творчості Марка Вовчка й І. Тургенєва є багато спільного: «Записки мисливця» є доволі близькими до «Народних оповідань» Марка Вовчка тематично. На думку Н. Крутікової, Марко Вовчок привернула увагу І. Тургенєва також через спільну зацікавленість романами Жорж Санд [9, с. 32]. Але є дещо кардинально відмінне у творчості цих двох письменників: треба звернути увагу на те, хто є оповідачем у їхніх творах [1, с. 176]. У І. Тургенєва в «Записках мисливця» оповідач – це дворянин, інтелігент, Марко Вовчок найчастіше дає слово жінці-селянці, яка була або учасником, або свідком усіх подій.

Переклади можна поділити на два типи: ті, що мають на меті ознайомити читача з твором зарубіжної літератури, й ті, в яких перекладач намагається точно відтворити твір. Проте, як зазначає М. Москаленко, провести чіткі грані між перекладами, переспівами, наслідуваннями, варіаціями, переробками, «творами на мотиви» в принципі складно, а то й неможливо, тим більше, що межі цих понять історично змінюються [11, с. 154].

У нашому випадку, коли перекладачем є знаний письменник, його роль буде значно більша, аніж лише художня. Вона культурна й навіть соціальна, оскільки саме через твір відбувається спілкування між двома культурами. Як зазначає М. Рильський, перекладач часто стоїть перед неабиякою небезпекою – або підкорити рідну мову іншій стихії, або, навпаки, нарядити мову перекладу в дуже національні, специфічно національні шати [12, с. 58]. Що ж хотів зробити І. Тургенєв? Вірогідно, він мав намір дотримуватися чистоти й правильності рідної мови й водночас зберегти, за можливості, ту особливу, наївну чарівність і поетичну грацію, якої сповнені «Народні оповідання» [13, с. 112]. Чи вдалося це йому? Саме це я спробую проаналізувати у своєму дослідженні через зіставлення оригінальних текстів та перекладу.

Розглянемо конкретні приклади. В оповіданні «Свекруха» І. Тургенєв упустив вислів «побрали рушники» [3, с. 78], який доволі красномовно свідчить про особливості української весільної традиції. Попри те, що раніше, в іншому оповіданні («Козачка»), вже йшлося про цю традицію. Перекладач навіть зробив виноску з поясненням: «Полотенця. Обычай, скрѣпляющий сватовство» [4, с. 46]. Та все ж факт є фактом: І. Тургенєв не

перенасичує переклади оповідань Марка Вовчка українським колоритом. О. Дорошкевич, порівнюючи автопереклад Марка Вовчка й переклад І. Тургенєва, намагався з'ясувати, було це перекладом чи лише редакцією автоперекладу. І він вказує на те, що, хоч Тургенєв і відкинув певні українізми («хлопцы», «девчина», «чепорная»), та все ж очевидний відгомін української мови в його перекладі лишився [6, с. 147]. Твердження О. Дорошкевича є доволі аргументованим, оскільки в оповіданнях і справді трапляються неперекладені приказки, прислів'я, ідіоми й загалом слова, яких у «Толковом словаре живого великорусского языка» В. Даля не знайти («сомлела», «отсунул», «невеличка», «захолонуло»). Як на мене, причиною цього не завжди є бажання зберегти українськість оповідань. Іноді перекладач, можливо, й не ідентифікує вислів як фразеологізм. «Вона в тебе увесь день божий сидить, та тави ловить, і за холодну воду не візьметься» [3, с. 21] – «Она у тебя цѣлый Божій день сидить да воронь считает, и къ холодной водѣ не притронется» [4, с. 32]. Тут український фразеологізм вжито замість російських аналогів «пальцем не пошевелить», «бить баклуши», але І. Тургенєв його дослівно перекладає. Ймовірно, автор не завжди до кінця розуміє український оригінал, а тому залишає дослівний переклад: «Одсвяткували ми Зелену неділю» [3, с. 56] – «Отпраздновали мы Зеленую недѣлю» [4, с. 111]; в результаті виникають кумедні омонімічні казуси: «а слези покотились, як перлове зерно» [3, с. 79] – «и слезы у ней показались, как жемчужныя зерна» [4, с. 164].

Продовжуючи тему відтворення українського колориту в російському перекладі, наведу ще один приклад: «та лиха моя доля» [3, с. 13] – «да такая несчастная моя доля!» [4, с. 15]. Концепт «доля» (особливо після Т. Шевченка) в українській літературі набув неабиякого значення. Доля – один із наскрізних мотивів у поезії Т. Шевченка, а, власне, вірш під назвою «Доля» був одним із найяскравіших творів поезії XIX століття: популярність цього вірша може підтвердити той факт, що ще за життя Шевченка його було опубліковано в трьох російських перекладах (Л. Блюмера, М. Гербеля, М. Курочкіна) [10, с. 394, 396]. Це не просто російське «судьба», а вже з якісним його наповненням, соціально й історично зумовленим. Слово «доля» побутувало в російській мові в значенні «судьба» (див. «Толковый словарь...») В. Даля: «Всякую долю Бог посылает. Наша доля – Божья воля!» [5, т. 1, с. 464]), проте це лише периферійне значення. Тому той факт, що перекладач зберіг слово

«доля» в тексті, свідчить про скрупульозність у доборі відповідників.

Але знаходимо в перекладі й нічим не вмотивовані зміни оригіналу. Наприклад, «Давненько, моє серце. Вже років із дев'ятнадцять буде» [3, с. 13] – «Давненько, мое сердце, лѣтъ ужъ двадцать будетъ» [4, с. 15]. Малоімовірно, що І. Тургенєв не знав назви українських числівників. А от те, що він любив замінювати чи упускати деталі, які для сюжету не є визначальними, – це факт: «а хатина у розвітлому городі, як у віночку, ховається» [3, с. 15] – «и сама хата въ саду цвѣтущемъ, какъ въ вѣнкѣ стоитъ» [4, с. 20]. Така заміна може пояснюватися тим, що сад у фольклорній традиції є глибоко архетипним топосом (райський сад), а город є його еквівалентом. Іноді перекладач надає героям геть не властиві їм характеристики, наприклад, селянку представляє як царицю: «так погляне, наче холодною водою зілле, і одійде собі геть» [3, с. 26] – «такъ на тебя взглянетъ, ровно студеною водою окатитъ, потойдетъ царицею» [4, с. 44].

Слова «...що, було, собі задумаю, те й зроблю: все мені вільно було» [3, с. 7] перекладач оминув, натомість надалі вжив слово «привольное», що, своєю чергою, замінило слово «розкішне» (коли описується дівування героїні): «Що яке-то дівування було розкішне й веселе, то й згадать любо!» [3, с. 7] – «Ужъ какое же мое было дѣвическое время веселое да привольное, и вспомнить любо!» [4, с. 3]. Здалося перекладачеві це натяком на свавілля, чи, можливо, на його думку, російський читач це б сприйняв неналежно, важко зараз сказати. Але відсутність слова «розкішне» змушує замислитися, чому ж так? Очевидно, І. Тургенєв не хотів залучати до опису життя героїні поняття «розкіш». Словник української мови подає таке значення цього слова: життєва вигода, пов'язана з комфортом, багатством, пишнотою [14, с. 698]. Звичайно, далеко не таким було життя сільської дівчини, проте, можливо, перекладач усвідомлював, що ці тексти читатиме незнайомий з описаним побутом читач, тому обережність у характеристиці специфіки життя саме українського селянина не завадить. Ця гіпотеза є доволі правдоподібною, оскільки, як зазначає О. Климентьєва, читач у Тургенєва справді займає важливу позицію в схемі перекладу [8, с. 270].

Цікаву інтерпретацію текстів Марка Вовчка маємо і в наступних рядках: «Хто має Божу душу, навчайте мого Тишка на все добре!» [3, с. 42] – «Кали вы Бога боитесь, научайте моего Тышка добру...» [4, с. 76]. Доволі філософське питання: мати Божу душу, чи все ж боятися Його? Вважаю, подібну відмінність можна

пояснити побутуванням альтернативних релігійних поглядів у суспільстві.

Далі варто розглянути факт послідовного уникання слова «моторний» у перекладі І. Тургенєва. Марко Вовчок охарактеризувала дружину брата героїні з оповідання «Сестра» як дівчину, яка «моторна така, чепурна, що й годі!» [3, с. 8]. Натомість перекладач зобразив її як «красивую таку, щеголиху» [4, с. 5]. «Щеголиха» – це щось на кшталт модниці чи дівчини, що любить наряджатися. На перший погляд, інтенцію І. Тургенєва оминати переклад слова «моторна» й підкреслити в героїні лише зовнішню характеристику можна пояснити відсутністю російського відповідника цьому українському слову. Хоча слово «моторный» у той час існувало в російській мові, імовірно, було рідко вживаним. Цікаво, що в російському літературному журналі «Отечественные записки» у 1839 році було висловлено думку про складність перекладу з української мови: І. Єрьомін говорив, що росіяни «Енеїду» І. Котляревського хоча й розуміли, але лише частково [12, с. 88]. З огляду на те, що «Енеїда» з доданим до неї українсько-російським словником подавала переклад цього слова «проворный, удалой», то, імовірно, воно не було дуже поширеним або використовувалося тільки як діалектизм (що зафіксовано в «Толковом словаре...» В. Даля [5, т. 2, с. 351]), до того ж у російській мові існувало ще слово «моторно» з геть іншою конотацією «пошло, противно» [5, т. 2, с. 351]. Очевидно, що І. Тургенєв намагається добирати відповідники цьому слову, наприклад, в оповіданні «Козачка» ми натрапляємо на такий переклад: «Такий-то вигодився хороший, моторний...» [3, с. 27] – «Только такой онъ удался пригожий, ловкий...» [4, с. 46]. І це не все. Також читач натрапляє на це слово в оповіданні «Сон»: «така прудка та моторна була дівчина, кароока» [3, с. 56] – «бойкая такая, – живая была девушка черноглазая» [4, с. 112]. Тому питання, чому перекладач вирішив упустити «моторність» братової нашої героїні з оповідання «Сестра», лишається відкритим.

У варіанті: «Я й позичила йому ті гроші, що за хату та за худобу взяла» [3, с. 8] – «Я и отдала ему тѣ деньги, что взяла за свою хату да за скотъ» [4, с. 6] – спостерігаємо дрібну розбіжність між оригіналом та перекладом, та все ж сюжетно цінну, оскільки далі у творі є згадки братової про позичені героїнею гроші: «...та якась і про гроші мої згадала, що я їм позичала: “Ты думаешь, ми тобі гроші винні?”» [3, с. 17]. Віддати гроші й позичити – це різні речі, тим паче по-різному характеризують героїню та її стосунки з братом.

Продовжуючи тему відхилень перекладу від оригіналу, розглянемо глибше логіку вживання, а точніше – оминання слова «розкіш» І. Тургенєвим. «Зросла в розкоші, а доводиться служити за хліба шматок...» [3, с. 11] – «Выросла въ холѣ, а приходится за кусокъ хлѣба служить...» [4, с. 11–12]. Поняття «розкіш» тут заміщається поняттям «холя» (турбота, піклування про когось) [5, т. 4, с. 558]. Насправді, контекстуально це можна розцінювати як неточність, оскільки далі йдеться саме про те, що за молодого віку героїні не доводилося бідувати, а не про те, що про неї перестали піклуватися. На нашу думку, слово «розкіш» перекладач оминає свідомо. Імовірно, те, що автор називає у своєму оповіданні розкішною, може зовсім по-іншому сприйняти читач, на якого розраховує І. Тургенєв. Цікаво простежити закономірності перекладу слова «розкішний» на прикладах з оповідань «Сестра» й «Козачка»: «дивлюсь туди та дїтство й дївування своє розкішне, <...> – все мов по писаному вичитую» [3, с. 12] – «смотрю – и свое дѣтство, и дѣвичество привольное <...> какъ по писанному читаю» [4, с. 13], «Да вже як там хороше й розкішно не жилося, треба було й її свого лиха одбутти» [3, с. 26] – «только какъ хороши и привольно ни живи, а ужъ надо свою бѣду отбыть» [4, с. 44], «погуляв би ти в світі, полюбував красу і пишність світову, дознав би втіхи й розкоші сього світньої...» [3, с. 33] – «погулялъ бы и ты на бѣломъ свѣтѣ, натѣшился, налюбовался красой и раздольемъ, узналъ бы приволье и радость...» [4, с. 57]. Усі ці приклади демонструють, що І. Тургенєв розставив свої акценти в перекладі. Лише в наступному прикладі ми бачимо, що він усе ж перекладає це слово без заміни значень: «Що ти се химеруєш, якісь панські розкоші все вертяться в тебе в голові» [3, с. 21] – «что это ты выдумываешь? всё у тебя роскоши панскія какія-то въ головѣ» [4, с. 31]. Питання: чому? Очевидно, І. Тургенєв наділяв це слово більш негативним значенням, аніж автор. Ці висновки підтверджує аналіз контексту, в якому вживається/не вживається слово «розкіш». Усі наведені цитати взято з розповідей або ж про молодість героїні, або ж просто про щасливе минуле, або ж вживаються на позначення чогось надзвичайного (щось на кшталт «розкоші сього світньої»). Єдиний випадок, коли це слово позначає конкретні блага, що радше мають відтінкове значення матеріального надлишку, – це момент повчання батька, який застерігає доньку від панського впливу. Саме цей епізод може пояснити, чому перекладач послідовно уникає вживати слово «роскошь». Причина: автор, перекладач та аудиторія, на яку

розраховував перекладач, – російський читач, сприймали поняття «розкіш» геть по-різному.

Не менш цікавою видається ситуація з іменами героїв. Цю проблему варто розглянути на текстах оповідань «Сон» і «Чумак». В оповіданні «Сон» ім'я батька героїні (Іван) з'являється лише в III частині та виринає майже нізвідки, а в оповіданні «Чумак» імена Гриць і Грицько повністю взаємозамінні. Цікаво порівняти, як часто вживає їх автор і перекладач. Виявилось, що Марко Вовчок використовує Гриць/Грицько 22 рази (рівно вдвічі менше робить це І. Тургенєв – 11 разів). І. Тургенєв у 82 % разів вживання цього імені використовує форму «Грицько», у той час як Марко Вовчок – лише 14 %. Натомість форма «Гриць» в оригінальному оповіданні становить 86 % від усіх випадків вживання імені героя.

Отже, існує думка, що переклад було здійснено не з оригіналу, а з автоперекладу «Народних оповідань» Марка Вовчка. Її дотримуються такі дослідники, як Є. Брандіс, О. Дорошкевич та В. Дудко [2; 6; 7]. М. Сиваченко стверджує, що І. Тургенєв послуговувався оригіналом та підрядковим перекладом [13]. Проте аж ніяк не химерною здається думка про справжню зацікавленість І. Тургенєва творчістю Марка Вовчка. Він не створює переспівів чи художніх переробок. Наш лінгвостилістичний аналіз показав, що російському письменнику вдалося створити російську версію «Народних оповідань», у якій Марко Вовчок лишається впізнаваною. Він дав творові нове життя з тим, щоб його інтерпретація була належно сприйнята в іншому соціальному й національному середовищі.

Список літератури

- Білецький О. Українська проза першої половини XIX століття (від Г. Квітки до прози «Основи») / Олександр Білецький // Зібрання праць : у 5 т. / Олександр Білецький ; Академія наук України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1965–1966. – Т. 2 : Українська література XIX – початку XX століття. – 1965. – С. 148–198.
- Брандіс Е. П. Марко Вовчок / Е. П. Брандіс. – Москва : Молодая гвардия, 1968. – 336 с.
- Вовчок Марко. Народні оповідання. Повісті «Інститутка», «Три долі» / Марко Вовчок. – Київ : Наук. думка, 2001. – 252 с.
- Вовчок Марко. Украинские народные рассказы Марка Вовчка [Электронный ресурс] / Марко Вовчок ; пер. [и предисл.] И. С. Тургенева. – Санкт-Петербург : [б. и.], 1859. – 215 с. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003573806#?page=1> (дата обращения: 16.04.2017). – Загл. с экрана.
- Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : т. 1–4 / В. Даль. – Москва : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1956.
- Дорошкевич О. К. Роль Тургенєва в перекладанні творів Марка Вовчка на російську мову / О. К. Дорошкевич // Марко Вовчок : статті і дослідження. – Київ : Наук. думка, 1985. – С. 142–156.
- Дудко В. Куліш і Тургенєв / В. Дудко // Хроніка-2000. – 2009. – Вип. 78. – С. 431–458.
- Климентьева А. С. И. С. Тургенев как писатель-переводчик / А. С. Климентьева // Прикладная филология и инженерное образование : сборник научных трудов IV Международной научно-практической конференции / под ред. И. А. Черемисиной. – Томск : Томский политехнический университет, 2006. – Ч. 2. – С. 268–273.
- Крутікова Н. С. Марко Вовчок і Тургенєв / Н. С. Крутікова // Радянське літературознавство. – 1983. – № 12. – С. 31–39.
- Новиченко Л. Доля / Л. Новиченко // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. / редкол.: М. Г. Жулинський [та ін.] ; Національна академія наук України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2012–2013. – Т. 2 : Г–З. – 2012. – С. 394–396.
- Москаленко М. Н. Нариси з історії українського перекладу / М. Н. Москаленко // Всесвіт. – 2006. – № 3–4. – С. 154–171.
- Рильський М. Т. Мистецтво перекладу. Статті, виступи, нотатки / М. Т. Рильський ; упоряд. і комент. Г. Колесника. – Київ : Рад. письменник, 1975. – 343 с.
- Сиваченко Є. До питання про канонічний текст «Народних оповідань» Марка Вовчка / Є. Сиваченко // Марко Вовчок : статті і дослідження. – Київ : Академія наук Української РСР, 1957. – С. 85–151.
- Словник української мови / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. – Київ : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 8 : Природа–Ряхливий. – 1977. – 928 с.

O. Zubrykhina

FOLK STORIES BY MARKO VOVCHOK IN TURGENEV'S TRANSLATION: A LINGUO-STYLISTIC ASPECT

The article regards the role of the intercultural factor in the translation of "Folk Stories" written by Marko Vovchok. A special attention was paid to the differences between the translation made by Ivan Turgenev and the original text. The peculiarities of the Ukrainian-to-Russian translation of Marko Vovchok's writing were considered as the result of the translator's intent to create an adaptation of "Folk Stories" acceptable for Russian readers. A comparative analysis of the original and translated texts demonstrates the specificity of Ivan Turgenev's way of translating the concepts of Ukrainian reality and avoiding the concepts that could be improperly perceived by readers of another nationality. The facts of the translator's misunderstanding of some peculiarities of the Ukrainian language and its results – literal translation or partial misinterpretation of the text – were described with a particular attention. The researcher has clarified

the key challenges in the reproduction of the meanings and concepts that were exclusive for Marko Vovchok as provided by the original text. This article provides a textual illustration of the common and distinctive features of the cultural reception of works written by Marko Vovchok. A literary analysis of Ukrainian and Russian texts proves the fact that Ivan Turgenev's work was not an imitation or variation of the original text but was its actual translation.

Keywords: author, reader, translator, original text, translation, interpretation, Marko Vovchok, Ivan Turgenev, *Folk Stories, Ukrainian Folk Stories by Marko Vovchok.*

Матеріал надійшов 12.06.2017

УДК 821.161.2.09:165.191

Косенко М. Я.

МІФ ПРО ОРФЕЯ В ПОЕЗІЇ МИРОСЛАВА ЛАЮКА (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «ОСОТЕ!»)

У статті проаналізовано один із ключових мотивів у збірці Мирослава Лаюка «Осоте!», відлуння міфу про Орфея та його варіації. Поетичні образи, пов'язані з Орфеєм, стосуються взаємодії з природою та світом рослин зокрема, взаємодії зі світом людей, стосунків між земним та потойбічним, властивостей творчості. Особливо продуктивними є такі елементи міфу, як влада над живою й неживою природою, смерть поета, розуміння таємної мови й мовчання.

Ключові слова: міф про Орфея, мова рослин, переродження, Адоніс, Христос, божественне, людське.

Дар і прокляття Орфея

Бажання позбутися власного імені, яке пов'язує з людським світом, і долучитися до світу рослин як кінцевого й природного для поета – один із мотивів, які підводять до міфу про Орфея у збірці Мирослава Лаюка «Осоте!»: «позбав мене імені / осоте», «я хочу стати собою / осоте» [2, с. 13]. Але осот – ще й уособлення байдужості: зірвати голову осоту – інсценізація майбутньої смерті Орфея, якого роздеруть на шматки. У цієї рослини немає «навіть печінки навіть нирки хоча б однієї / а особливо немає серця», серця Орфея, якого б кинути в море риbam, адже вони теж страждали від надприродно-прекрасного співу поета. Тому «заздрю / коли зриваю тобі голови просто йдучи / стежкою / коли вбиваю тебе заздрю» [2, с. 37].

Особливість Орфея – розуміння мови тварин і рослин, почуттів і відчуттів живої й неживої природи (хоча для Орфея – уся природа жива, бо навіть камінь не долітає, щоб не вдарити його, а падає біля його ніг). Тварини не бояться його через потаємне знання, яким він наділений, через подібність до них: «я хочу знати / де пасуться стада підземних жуків» [2, с. 13], тільки він може підслухати мову рослини, що «росте біля струмка / і довіряє мову тільки трьохсотлітньому / бузиновому кущеві», «моя рослина розповідає йому / про те що бачила» [2, с. 22]. Орфей, як і рослина, може віддавати: «грійся на моїм сонці якщо не смієш / на своєму / будь у моїм кроці / землю або у моїм листі змією / пий мою воду / всю / і землю бий з якої я вийшов» [2, с. 22].

Орфей уподібнюється до природи через усвідомлення своєї скінченності: «іноді я стою і не